

УДК 340.115

Б.М. ДРОНІВ, канд. юрид. наук, Надвірнянська місцева прокуратура Івано-Франківської області

РОЗВИТОК МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИВАТНОГО І ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

Ключові слова: методологія, система права, приватне право, публічне право, правова аксіологія

Розкриття природи приватного та публічного права потребує використання належного наукового інструментарію, який здатен гарантувати отримання адекватного, достовірного результату. В основі наукового пізнання покладена раціональність (від лат. *ratio* – розум), що віддає перевагу не почуттям та емоціям, а мисленню, основаному на логіці, вироблених та апробованих протягом століть принципах, прийомах і способах дослідження. Їх використання є запорукою того, що вдасться уникнути помилок, викликаних особистими пріоритетами й уподобаннями дослідника, соціальними стереотипами та іншими чинниками.

Слід погодитись з А.В. Суріловим, який відзначає, що методи теорії держави і права носять логічний характер. У цьому позначаються особливості предмета теоретичного пізнання в структурі юридичної науки. Без врахування визначального впливу предмета юридичного пізнання на його методи неможливо усвідомити специфіку цих методів. «Предмет юридичного пізнання не тільки визначає своєрідність його методів, але і виділяє їх із системи методики наукового пізнання в окреме явище. ...ступінь конкретності предмета визначає ступінь спеціалізації його методів» [1, с.54–55]. Це, безумовно, стосується й таких своєрідних об'єктів дослідження, як приватне й публічне право. Їх вивчення вимагає комплексного використання низки загальнонаукових та спеціальних методів, які сприятимуть отриманню повної, неспотвореної картини відповідної об'єктивної реальності.

Питанням методології юридичної науки та, зокрема – теорії держави і права, присвячені роботи А.П. Закалюка, М.С. Кельмана, Д.А. Керімова, Р. Лукича, П.М. Рабіновича, О.Ф. Скакун, В.Я. Тація та багатьох інших вітчизняних та зарубіжних науковців. Актуальні питання поділу права на приватне і публічне розглядають у своїх працях О.А. Банчук, О.В. Гончарук, А.С. Довгерт, О.М. Клименко, М.І. Козюбра, А.М. Колодій, О.В. Шев'як. Що стосується методології дослідження вказаного поділу, то це питання є недостатньо розробленим у сучасній юридичній науці. Тому метою статті є розкриття особливостей історичного розвитку методології дослідження приватного і публічного права.

Для того, щоб об'єктивно оцінити приватне й публічне право як у сучасній, так і в історичній перспективі, слід усвідомити особливості наукової методології тих часів, коли даний розподіл обґрунтовувався. Коріння вказаної дихотомії сягають часів античності. На думку С. Рабіновича, в основі поділу права на приватне і публічне знаходиться властивий західній культурі аристотелівський дискурсивно-аналітичний підхід до соціальних явищ. Історичне виокремлення у суспільстві й у праві приватного та публічного виявило певний рівень розвитку античної ціннісної свідомості, у якій позначилось відчуття межі між автономними благами індивіда – приватного власника, з одного боку, та спільним благом політичної спільноти, з іншого [2, с.26]. Класичний розподіл права на приватне й публічне ми знаходимо у римському праві, однак, як вказує В.С. Нерсисянц, римські юристи у доктринальному плані не трактували діюче право як сукупність публічно-правових та приватноправових галузей права. «Такий розподіл галузей права на галузі публічного права й галузі приватного права складався в наступній європейській юриспруденції й міцно затвердився в доктрині права в буржуазну епоху – в умовах деполітизації сфери приватного життя й різкого розмежування сфер приватних і публічно-політичних відносин, відділення громадянського суспіль-

ства від держави (політичної спільності), розрізнення прав приватного суб'єкта (члена громадянського суспільства) і прав публічного суб'єкта (громадянина, члена публічно-політичної спільності)» [3, с.433]. Таким чином, методологічні засади поділу права на приватне і публічне сформувалися у європейському буржуазному праві.

У Німеччині протягом XVIII–XIX ст. юристи для побудови правової системи використовували математично точний і побудований на логічних умовиводах дедуктивний метод, а в університетах усе більше застосовувався метод абстрактно-раціоналістичного мислення, що оперував не стільки конкретними соціальними явищами, скільки науковими поняттями й цілю якого полягає в побудові внутрішньо несуперечливих, але далеких від життя систем. Голландський історик права Кенегем відзначає, що «метод природного права вісімнадцятого століття характеризується педантичною й точною дедукцією з набору аксіом, подібно тому як це робиться в математиці» [4, с.127]. Подібним чином висловлюється і Е. Аннерс: «Ідеї, узяті з евклідової геометрії з її ієрархічною системою понять і строгою формально-логічною технікою доказів, повністю панували у XVIII ст. у всіх науках і, отже, у правознавстві» [5, с.296–297].

Таким чином, європейська юридична наука XVIII–IX століть (саме тоді остаточно сформувалася доктрина поділу права на приватне й публічне) основною мірою спиралася на формально-логічний метод з акцентом на дедукцію [6, с.46–48]. Саме на основі цих методів будувалася система права.

Вважаємо, що сьогодні систему права необхідно розглядати з урахуванням сучасних положень теорії систем. Відомий віденський системолог Ріхард Маттесич виділяє наступні принципи системного підходу: принцип полярності, згідно з яким будь-яка система припускає контрсистему; принцип періодичності («усі системи змінюються, причому періодично, а причина цього може знаходитися як усередині самої системи, так і поза нею»); принцип організації («при виникненні систе-

ми утворюється така організація, що дозволяє системі виявляти порядок і властивості, що відсутні в кожному з її компонентів»); принцип нормативного вибору («виникнення систем завжди пов'язано з вибором із можливих альтернатив, що здійснюються на основі норм і переваг»); принцип інформації («норми, властиві самій системі, є для неї постійним джерелом інформації, а норми, нав'язані системі ззовні, – тимчасовим. Інформація визначає поведінку системи») [7, с.307–315].

М.С. Роговін виділяє чотири основні принципи системного підходу: 1) кожна розглянута система має ознаку цілісності, тобто в неї є якісно нові властивості, що не зводяться до властивостей суми її частин; 2) система (її будівля) детермінована своєю функцією, що називають системоутворюючою; 3) система знаходиться в інформаційній і енергетичній взаємодії із середовищем; 4) будь-яка система знаходиться в процесі розвитку. Тому генетичний підхід також повинен належати до системного підходу [8, с.123–124].

Якщо характеризувати системні зв'язки права на макрорівні, то його загальна структурна схема матиме наступний вигляд:

- інтегруючі та предметні галузі. До перших слід віднести міжнародне й конституційне право, до других – всі інші галузі, які кореспондують першим;
- фундаментальні (генетично первинні) та спеціалізовані галузі;
- матеріальне та процесуальне право;
- позитивно-регулятивне й охоронне право;
- публічне й приватне право [9, с.55].

Системі права притаманні генетичні, функціональні, ієрархічні зв'язки між її елементами. Вони забезпечують єдність та взаємозумовленість норм, інститутів та галузей права. Поділ права на приватне й публічне займає чільне місце в системі права. Як справедливо підкреслює С.С. Алексєєв, розподіл права на публічне й приватне не тільки, і навіть не стільки класифікаційний. Це – розподіл концептуального порядку. Він стосується самих основ права, його місця й ролі в житті людей, його визначальних цінностей [10,

с.27]. Публічні та приватні інтереси присутні у будь-якому суспільстві, за будь-яких часів. Їх конфігурація, співвідношення можуть суттєво змінюватися, але сама їх наявність не викликає сумнівів. Публічні та приватні інтереси можна розглядати як свого роду протилежності. Згідно ж закону боротьби та єдності протилежностей між цими інтересами існує тісний взаємозв'язок і взаємозалежність [11, с.30]. Людина живе у соціумі, в умовах переплетення зв'язків горизонтального та вертикального характеру. Т. Парсонсу належить заслуга розробки теорії «соціальної дії», в якій суміщено методологічних індивідуалізм з колективістською традицією. Ця теорія характеризує діяльність людини в суспільстві у розумінні соціальної дії, активності людини. Оскільки суспільство складається з індивідів, то саме через індивідуальний механізм можна проникнути у сутність соціальних явищ. І тут важливу роль відіграє індивідуальна мотивація у розумінні соціальної поведінки з погляду на те, як вони репрезентовані в індивідуальній свідомості [12, с.753].

Система права є явищем об'єктивно необхідним, але водночас її структура багато в чому залежить від діяльності органів публічної влади. Коли суб'єкти приватноправових відносин виробляють певні норми, вони не опікуються системним характером права, їх цікавлять конкретні суб'єктивні проблеми та шляхи їхнього вирішення. Системний характер праву у континентально-європейській традиції надається правотворчими органами, що свідчить про певне домінування публічного права над приватним. Доречно згадати концептуальну дихотомію Хабермаса – «система проти життєвого світу». Саме в системних відносинах відбувається «усуспільнення»: відносини стають, по суті, вторинними, утилітарними й формальними. Навпроти, у життєвому світі – у сім'ї, у групах друзів, соціальних мережах, у колі сусідів – взаємодія має общинний характер. Сполучними силами цих груп є первинні відносини; вони пов'язані з довірою, урахуванням потреб інших, симпатією й особистими почуттями. Рух

до усуспільнення особливо чітко проявляється в торгівлі й у банківському секторі, наприклад у заміні дрібних крамниць, де продавець знає всіх сусідів, великими універмагами, де відносини між продавцем і покупцем обмежуються обміном грошей на товар. За межами життєвого світу взаємодії стають усуспільненими [13, с.148–149].

Право в сучасних цивілізаційних умовах розвивається в напрямку все більшої стандартизації та уніфікації, під впливом процесів загальносоціального характеру. Проблема розмежування публічного й приватного права виходить за рамки суто правових досліджень і щільно пов'язана з найважливішою філософсько-етичною й соціально-правовою проблемою взаємин особистості й держави, яка не може бути розв'язана без використання аксіологічного методу. В аксіологічному ракурсі право оцінюється переважно з етичних позицій, відповідно до загально визнаних цінностей. Скажімо, до цінностей приватного права можна віднести свободу і рівність людей, природно-правову справедливість, природжені та невідчужувані права людини, панування права, власність тощо. Нормативні положення права повинні орієнтуватися на добросовісність, віру в дане слово, почуття персональної відповідальності за свої вчинки, відкрите визнання власної провини та ін. Ціннісні орієнтації приватного життя мають бути спрямовані на те, аби ідеали справедливості, добра, інших моральних вимог діяли на людину переважно зсередини, через її свідомість. Високий рівень правової культури і поваги до правових цінностей є необхідною умовою здійснення прав і обов'язків особи, закріплення її свободи. Діями суб'єктів права має керувати не лише бажання уникнути покарання, а й можливість проявити себе найкращим чином у рамках загальноприйнятних норм співжиття у певному соціумі [14, с.66–73].

Важливим інструментом пізнання взаємодії приватного і публічного права є порівняльно-правовий метод. Порівняльно-правовий метод являє собою зіставлення однопорядкових юридичних понять, явищ, процесів і

з'ясування між ними подібності й розбіжностей. Обов'язковою умовою застосування цього методу є порівняльність об'єктів дослідження [15, с.7]. Контрастне порівняння дозволяє підкреслити особливості приватного й публічного права, відмінності між ними. Порівняння приватноправових та публічноправових норм, інститутів та галузей в різних європейських країнах є умовою обґрунтованості висновків щодо закономірностей розвитку приватного й публічного права, їх взаємодії та взаємного впливу. Це є особливо важливим з урахуванням того, що національні правові системи розвиваються в усе щільнішому взаємозв'язку між собою. Підсилюється юридично-ідеологічний і нормативно-структурний вплив правових систем іноземних держав і тих загальних класичних правових доктрин, які раніше відкидалися. Законодавство й правову систему не можна розглядати поза їхнім зв'язком з динамічними правовими масивами міждержавних об'єднань і особливо з міжнародним правом [16, с.51].

Теоретичні уявлення про право, його систему побудову знаходяться у безпосередньому зв'язку з пануючими в юридичній науці методологічними підходами. Якщо у європейській юриспруденції XVIII–XIX ст. домінував формально-логічний метод, що спричинило тяжіння науковців до побудови внутрішньо несуперечливих, але далеких від життя систем, то сучасна теорія систем робить наголос на генетичних та динамічних аспектах системи, на об'єктивно обумовлених протиріччях та взаємодії компонентів системи між собою та з середовищем. Відповідно до цього приватне й публічне право слід розглядати як системні утворення, характерними рисами яких є суперечливість та взаємозалежність. Належне опанування проблематикою розмежування публічного й приватного права в сучасних умовах потребує також використання аксіологічного та порівняльно-правового методів. Перший дозволяє виявити ціннісний вимір публічних та приватних інтересів, норм і правових відносин, другий

сприяє формуванню об'єктивної картини стану і тенденцій розвитку сучасного європейського права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сурилов А. В. Теория государства и права : учеб. пособие / А. В. Сурилов. – К.-Одесса : Высшая школа, 1989. – 438 с.
2. Рабінович С. Субсидіарність як природно-правова засада юридичного регулювання / С. Рабінович // Право України. – 2006. – № 1. – С. 25–28.
3. Нерсесянц В. С. Общая теория права и государства / В. С. Нерсесянц. – М. : НОРМА, 1999. – 552 с.
4. Caenegem R. C. An historical introduction to Private Law / Caenegem R. C. – Cambridge : Cambridge University Press, 1994. – 224 p.
5. Аннерс Э. История европейского права / Эрик Аннерс ; пер. со швед. Р.Л. Валинского и др. ; ред. кол. : В. М. Кудров, В. Г. Мальшкин ; Российская Академия наук. Институт Европы; Шведская королевская академия наук. – М. : Наука, 1996. – 395 с.
6. Нестерова Э. Э. Историко-теоретические основания учения о разделении права на публичное и частное в западноевропейской и российской правовой науке: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.01 / Эвелина Эдуардовна Нестерова. – М., 2003. – 191 с.
7. Mattessich R. Instrumental reasoning and systems methodology: An epistemology of the applied and social sciences / Mattessich R. – Dordrecht; Boston : Reidel, 1978. – 416 p.
8. Машков А. Методологічні принципи дослідження меж державного втручання в рамках синергетичного підходу / А. Машков // Про українське право. Часопис кафедри теорії та історії держави і права. – 2006. – Число I. – С. 103–137.
9. Лукьянова Е. Г. Теория процессуального права / Е. Г. Лукьянова. – М. : Норма, 2003. – 240 с.
10. Алексеев С. С. Частное право: научно-публицистический очерк / С. С. Алексеев. – М. : Статут, 1999. – 160 с.

11. Селіванов В. Приватно-правові засади розвитку вітчизняної юридичної науки / В. Селіванов // Право України. – 2001. – № 3. – С. 21–32.
12. Parsons T. The Structure of Social Action / Talcott Parsons. – N.Y. : Free Press, 1957. – 859 p.
13. Шайо А. К понятию конституционного секуляризма / Андраш Шайо // Сравнительное конституционное обозрение. – 2009. – № 2. – С. 132–152.
14. Мадіссон В. В. Основи філософії приватного права : навч. посіб. / В. В. Мадіссон. – К. : Школа, 2004. – 144 с.
15. Скакун О. Ф. Место общего сравнительного правоведения в системе юридических наук и его официальный статус / О. Ф. Скакун // Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку : зб. наук. статей / за ред. Ю. С. Шемшученка, О. В. Кресіна. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Таврійськ. нац. ун-т ім. В. І. Вернадського, Київськ. ун-т права НАН України, 2006. – С. 6–15.
16. Тихомиров Ю. А. О теории сравнительного правоведения / Ю. А. Тихомиров // Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку : зб. наук. статей / за ред. Ю. С. Шемшученка, О. В. Кресіна. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Таврійськ. нац. ун-т ім. В. І. Вернадського, Київськ. ун-т права НАН України, 2006. – С. 50–62.

Дронів Б. М. Розвиток методології дослідження приватного і публічного права / Б. М. Дронів // Форум права. – 2016. – № 3. – С. 61–65 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_3_13.pdf

Охарактеризовано особливості методологічних підходів до дослідження системи права в різні історичні епохи. Вказано на зв'язок розуміння поділу права на приватне і публічне з панівною методологією. Акцентовано увагу на важливості поєднання в сучасних умовах системного, аксіологічного та порівняльно-правового методів дослідження приватного і публічного права.

Дронів Б.М. Развитие методологии исследования частного и публичного права

Охарактеризованы особенности методологических подходов к исследованию системы права в различные исторические эпохи. Указано на связь понимания деления права на частное и публичное с доминирующей методологией. Акцентируется внимание на важности совмещения в современных условиях системного, аксиологического и сравнительно-правового методов исследования частного и публичного права.

Droniv B.M. Development of Methodology of the Study Private and Public Law

The peculiarities of methodological approaches to the study of the system of law in different historical periods were characterized. It was indicated to dependence between of understanding of the division of the right to private and public and a dominant methodology. Attention on importance of the combination in current conditions of the systematic, axiological and comparative legal research methods private and public law was accented.